

Informační bulletin

HISTORICKÉ SPOLEČNOSTI PRO AKTUALIZACI ODKAZU
ČESKÉ REFORMACE

VERITAS

č. 7/1998

Pro informaci svých členů vydává VERITAS podle potřeby

OBSAH	Str.
1. Výtah z přednášek na valné hromadě:	
A. Universita Karlova od počátků husitství do Bílé hory.....	2
B. Zápas o univerzitu mezi jezuitu a arcibiskupem.....	5
C. Zamyšlení nad letopočtovými osmičkami	6
2. Výtah z přednášek na semináři v Pardubicích dne 18. 3. 1997:	
A. Vhled do dějin Izraele a judaismu	8
B. Židé v historii a současnosti.....	9
C. Antisemitismus v našich zemích.....	12
D. Židé v Lešně.....	13
3. Zpráva ze zasedání valné hromady společnosti VERITAS	13
4. Z činnosti společnosti VERITAS od podzimu 1997 do léta 1998.....	14
5. Otevřený list společnosti VERITAS.....	15
6. Kalendárium 1999.....	(vloženo)

Universita Karlova od počátků husitství do Bílé hory

Universita měla nezastupitelné místo v dějinách husitského bohosloveckého myšlení. K její universitní obci patřili i někteří předchůdci Husovi – M. Matěj z Janova, Jan ze Štěkně a další. Nejvýznamnější místo tu patří zvláště kostnickým mučedníkům M. Janu Husovi a M. Jeronýmovi Pražskému, M. Jakoubkovi ze Stříbra a mnoha dalším.

Usnesením stavů se stala Universita rozhodčím ve věcech víry již v roce 1415. Toto rozhodnutí přijala později i synoda husitského kněžstva. Kritické období přežila Universita značně ochuzená a také zmenšená, i když méně, než se soudívá. V roce 1419 se vytratila z Měst Pražských teologická fakulta, jejíž stopa mizí kdesi v Hradci Králové, neboť značná část jejich mistrů se neztotožňovala s myšlenkou obnovy církve...

Universita měla jen dvě fakulty – artistickou (filosofickou) a lékařskou (nejméně do roku 1464). Převážnou část doby, o níž je řeč, existovala jen jediná fakulta – artistická. V čele University však stál i nadále rektor, který vykonával také funkce kancléře a děkan artistické (filosofické) fakulty.

Na Universitě učilo roku 1430 10 mistrů, dnes bychom řekli profesorů. V roce 1459 se shodli na tom, že mezi sebe budou přijímat jen kališníky. Neustávala ani hmotná podpora vysokého učení. Od roku 1431 lze sledovat v písemných pramenech dary, jimiž podporovali husité Universitu. Později přibýly i nově založené koleje.

Konaly se filosofické i teologické přednášky (M. Stanislav z Kościan, M. Jan z Lubeku, bakalář teologie Antošek, M. Martin z Počátek, M. Martin z Vlašimě a jiní. O M. Václavu Šúdovi z Rožďalovic, který zemřel při moru roku 1520, mluvili současníci jako „o teologovi mezi prvými výtečným“. Víme o něm také, že byl ve stycích s Lutherem. V této době pracoval na Universitě také M. Václav Koranda mladší z Nové Plzně, administrátor dolní konsistoře.

Již v této době bylo běžnou zvyklostí, že kněží po vysvěcení prodělávali další, dnes bychom řekli postgraduální, studium. Byli přidělováni ke zkušeným a vzdělaným farářům, kteří usměřňovali jejich další vzdělávání. Z těch kněží, kteří tento úkol plnili, jmenujme například M. Pavla Smetanu Bydžovského, faráře u sv. Havla na Starém Městě Pražském, jednoho z prvních vydavatelů kázání Milíčových, Husových a Jakoubkových. O šíři jeho vědomostí svědčí i to, že vydal kánon řecké mše v roce 1549.

Samozřejmě bylo studium bohosloví na Universitě bržděno od počátku vlády Ferdinand I., protože neodpovídalo jeho snahám o postupnou rekatolizaci Čech.

V době potridentské charakterizované nástupem otevřeně projevovaných rekatolizačních snah, se objevovaly i prvé censurní zásahy proti Universitě. V roce 1552 svěřil panovník censuru přímo arcibiskupovi. Později měli na jejím výkonu veliký podíl jesuité, povolání do Prahy v roce 1556. Již v roce 1562 pálili husitské knihy na nádvoří jesuitské koleje.

V roce 1571 navštívili arcibiskupští cenzoři také Universitu. Prohlíželi knihy a zapečetili knihovnu M. Mitisa z Limůz a knihkupecký krám. Probošt koleje a ostatní mistři se bránili, že byla porušena imunita University a že se provedený zásah dá srovnat s činností inkvizice ve Španělsku, ve Francii a na jiných místech. „Snášenlivý panovník“ Maxmilián II. odpověděl, že o celé záležitosti ví a že se tak stalo na jeho příkaz. Mají tak být vyhlazeny „kacířské knihy“. Spory o studium bohosloví probíhaly pak až do vydání Majestátu Rudolfem II.

Na Universitě se vykládala i historie – připomeňme si jen oba autory historických kalendářů – M. Prokopa Lupáče z Hlavačova a M. Daniela Adama z Veleslavína. Jejich

historické kalendáře měly veliký význam v době, kdy byla tiskařská produkce ostře sledována censurou. Již v roce 1537 bylo nutné vydat Kroniku kněze Bohuslava Bílejovského z těchto důvodů v Norimberku.

Universita si byla velmi dobře vědoma svých úkolů i svého postavení. Je to vidět z toho, že v roce 1556 děkan artistické (filosofické) fakulty M. Jakub Kodocillus připomněl, že akademie byla brána v církvi na slovo (vážně) a že čeští mistři se dvakrát zastali zájmů Církve učením, hlasem i disputacemi. I v daleké Kostnici se svatí M. Jan Hus a M. Jeroným zastali učení Církve (děkan měl na mysli církev Kristovu, ne pozemskou instituci). Jednání na koncilu basilejském se také účastnili slovatní a učení mistři pražské University. Připomněl též list řecké církve z roku 1451, který chválil pražské vysoké učení.

Nezastupitelnou úlohu měla Universita i v českém školství. Podle vzoru Universit v Bononii a v Paříži vzala na sebe povinnost řídit nižší školy. Husitská církev již v roce 1434 projevila na synodě přání, aby školy byly pečlivě opatrovány. Téměř o sto let později vybízeli pražští konšelé Universitu, aby pečovala o farní školy. V roce 1538 rektor University M. Jan Hortensius vydal školní řád pro farní školy. O vyučování ve školách pečoval M. Martin Bacháček z Nauměřic v době svého rektorátu. V roce 1597 založil vzornou pětiletou partikulární školu. Snad posledním významným činitelem University pro nižší školy byl řád pro akademické gymnasium, sepsaný M. Albertem z Kaménka. Gymnasium založil opět M. Martin Bacháček z Nauměřic.

Hovoří se mnohdy o mezinárodní izolaci University v tomto období právě tak, jako o tom, že tehdy byla ve velikém úpadku.

Universitní mistři se však účastnili celé řady jednání na mezinárodní úrovni. Z mnoha připomenu alespoň některá: účast na jednáních na koncilu v Basileji roku 1433, jednání s cařihradským patriarchátem v letech 1451 – 1453 a stojí také za zmínku, že se universitní mistři účastnili jednání stavů s římskokatolickou církví v Budapešti v roce 1526. Mise rektora University Jana Jesenia měly tedy předchůdce a nebyly vyvolány tím, že by M. Jesenius neměl v Praze snad komu přednášet, jak jsem o tom před časem četl...

V 16. století hostila Universita také návštěvníky ze zahraničí. Byl to například v roce 1521 radikální německý kazatel Tomáš Müntzer, jehož přijala na přání stavů. Kázal také v universitních kaplích – v kapli Betlémské a v kapli Božího Těla.

Hostem M. Martina Bacháčka byl slavný astronom Jan Kepler, který bydlel a pracoval v koleji krále Václava, jejímž proboštem byl M. Martin. Pobýval v Praze mezi léty 1605 – 1607.

Pražská Universita vyvíjela poměrně živou činnost. Nepřála jí však politická konstelace za vlády panovníků habsburské dynastie. Konfiskací v roce 1547 byla postižena i Universita – byla jí odňata ves Sazená a výtěžek z ní byl nedostatečně nahrazen platem, který měl dávat Florián Griespek lektorům. Přednášky však pokračovaly přes nevalnou finanční situaci University...

Ve Městech Pražských byla situace zvláště zajímavá. Ferdinand I. povolal do země v roce 1556 jezuity. Už 7. srpna začalo v jezuitské škole u sv. Klimenta v Praze vyučování. Městská rada varovala před nebezpečím, které hrozí z porušení náboženského míru v zemi, ale brzy byla donucena vlivem přátel Tovaryšstva v panstvu toto prohlášení zrušit.

Jezuitská škola byla bohatě dotována. Panovník věnoval jejich učilišti ročně 1 400 kop grošů českých a dalších 450 kop gr. č. z důchodů sekularizovaného kláštera v Dobroluze. Navíc ještě dostávali 300 kop gr. č. od české komory. Těchto 750 kop gr. č. mělo být vynaloženo na chudé studenty. Tak v roce 1562 činily důchody koleje Tovaryšstva celkem 2 150 kop gr. č.

Pro srovnání: Universita měla v roce 1567 tři koleje, jež byly obydleny mistry se stálým důchodem kolem 322 kop gr. č. Universitě prostě chyběly peníze. O dalších důchodech nebyly po ruce záznamy, protože shořely při požáru zemských desek v roce 1541. Tyto příjmy se ocitly v nedohlednu...

V roce 1580 se jednalo o reformu University, která potřebovala pro každou fakultu čtyři profesory (jen na platech tedy 8 000 až 9 000 tolarů), její příjmy však dohromady činily toliko 1 000 tolarů ročně. Začalo se dokonce jednat o likvidaci University. Na poradě u pana Viléma z Rožmberka, jíž se účastnil arcibiskup Medek, nejvyšší komorník Jiří z Lobkovic, sudí Jiří z Martinic a Oldřich Felix z Lobkovic a za přítomnosti papežského legáta Bonhominiho a některých dalších dobrodinců bylo konstatováno, že když se Universita stále drží Husova učení, měla by být zrušena. Bohužel to nelze učinit. Proto bude lépe zříditi vysoké učení jesuitů.

Až do vydání Majestátu za Rudolfa II. se děly pokusy o uchvácení některých universitních práv (například obsazování kazatelských míst v kapli Betlémské i v kapli Božího Těla) a o odtržení některých kolejí, například koleje sv. Ducha.

Právě tak se ještě před vydáním Majestátu vyskytovaly hlasy volající po pokatoličtění University. Z porad v domě arcibiskupově vyšel návrh adresovaný papeži Sixtovi V. na reformu University tak, aby byla obsazena římskými katolíky, kteří by byli dobře placeni.

V roce 1609, kdy byla Universita dána do péče stavů, byly podány různé návrhy na zlepšení její činnosti. Byla ustavena komise, jejímž jménem Adam Zalužanský ze Zalužan podal návrh na obnovení všech fakult University. Obnovena však byla činnost jen tří fakult, které byly poměrně slabě obsazeny profesory. Chyběly totiž peníze. Stavové je buď neměli, nebo nechtěli vydat.

Vladimír SAKAŘ

Použitá literatura:

- Huňáček, V., Klášter Na Slovanech a počátky východoslovanských studií u nás. In: Petr, J. – Šabouch, S. (vyd), *Z tradic slovanské kultury v Čechách*, Praha 1974.
- Kavka, F. a kol., *Stručné dějiny University Karlovy*, Praha 1964.
- Petráň, J., *Nástin dějin filosofické fakulty University Karlovy v Praze*, Praha 1983.
- Rejchrtová, N., Jan Bechyňka, kněz a literát, In: *Acta reformationem Bohemicam illustrantia III.*, Praha 1983.
- Sakař, V., Příspěvek k problematice studia bohosloví v době husitské a kališnické. In: *sborník Společnosti přátel starožitností českých 2*, Praha 1991.
- Spěváček, J., *Karel IV.*, Praha 1980.
- Tomek, W. W., *Geschichte der Prager Universität*, Praha 1849.
- Winter, Z., *O životě na vysokých školách pražských knihy dvoje*, Praha 1899.
- Winter, Z., *Děje vysokých škol pražských*, Praha 1897.

Zápas o Universitu mezi jezuity a arcibiskupem

V roce 1622 byla svěřena Universita do péče Tovaryšstvu Ježíšovu. Již v roce 1624 začal mezi pražským arcibiskupem Arnoštem Vojtěchem hrabětem z Harrachu a Tovaryštvem spor o Universitu. Jak se zlepšovalo postavení arcibiskupovo, který se v roce 1626 stal kardinálem a za zásluhy o rekatolizaci mu byl udělen císařem Ferdinandem II. a papežem Urbanem VIII. titul primase českého, přiosťroval se také tento spor.

Arcibiskup si vymohl u papeže zákaz promoci na Universitě až do vyřešení sporu s jezuity. Odvážil se také založit vlastní gymnázium a kněžský seminář. Se seminářem byly úzce spojeny dva další ústavy pro výchovu kněžstva řádového – premonstrátské Norbertinum a cisterciácké Bernardinum.

Jezuité samozřejmě žárlili na tyto ústavy, spatřující v nich konkurenci. Kardinál Harrach jako arcibiskup poukazoval na potřebu pomoci oběma starým řádům při výchově kněžstva. Docházelo k četným šarvátkám mezi studenty jezuity řízených vysokých škol a žáky arcibiskupských učilišť.

Ferdinand III. aby ukončil spory, nařídil v roce 1638 rozdělení University. Obě světské fakulty v Karolinu měly být podřízeny dozoru zvláštního protektora, presidenta apelačního soudu Bedřicha z Talmberka. S tímto rozhodnutím nebyl spokojen ovšem ani papež, ani arcibiskup. Při návštěvě arcibiskupově v Římě vydal papež 22. prosince 1638 zvláštní bullu, jíž propůjčil arcibiskupskému semináři všechna práva vysokého učení římského. Jezuité se však postavili proti papežskému rozhodnutí a podporovali rozhodnutí panovníkovo.

Ferdinand III. zakázal provedení příkazu papežské bully. Přes ochranu papežské autority dal panovník 25. listopadu roku 1641 vojskem obklíčit arcibiskupský seminář i kolej Norbertinum a Bernardinum a násilně v nich přerušil vyučování... 8. ledna 1642 byl vyhlášen zákaz císařův, aby byli posíláni žáci do arcibiskupských škol. Císař projevil zároveň přání, aby děti byly vychovávány jen ve školách jím zřízených, v Klementinu a Karolinu.

Po vestfálském míru, 17. listopadu 1653 císař a král Ferdinand III. vyhlásil zásady nového uspořádání University: přes protesty profesorů Karolina bylo sloučeno Karolinum s Klementinem v Universitu Karlo-Ferdinandovu.

Universitní řády potom obsahovaly kromě jiného také tuto novinku: Profesoři a všichni akademičtí hodnostáři budou povinni přísahat na to, že budou zachovávat dogma o neposkvrněném početí Panny Marie, pokud papež nenařídí jinak... Tuto přísahu museli obnovovat každoročně v neděli po svátku početí Panny Marie 8. prosince.

Vladimír SAKAŘ

Zamyšlení nad letopočtovými osmičkami

Úvodem je třeba zdůraznit, že nejde v této chvíli o detailní hodnocení jednotlivých výročí na základě vyčerpávajících informací a faktů, ač by každé z nich po takové hloubkové analýze přímo volalo. Je jich však mnoho a zamyšlení může proto být pouze zásadní. Kromě již vzpomenutého výročí založení Karlovy university je tu ještě sedm významných letopočtů: 1618, 1648, 1848, 1918, 1938, 1948, 1968.

Rok **1618** je pro mnohé spojen pouze s představou známé defenestrace na Pražském hradě, případně zázračné záchraně místodržících Slavaty a Martinice a písaře Fabricia. Setkáváme se ne ojedinele i s argumentací, že když si čeští stavové vynutili na Rudolfovi II. Majestát, nevěděli už zpučností co dělat, podněcovali nové rozbroje, až došlo i k politováníhodné defenestraci. Střízlivá historická pravda je ovšem jiná. Majestát Rudolfovi měl zajistit svobodu svědomí všem, i poddaným. To byla tvrdá rána pro ty, kteří se cítili být pány, jež smějí zotročovat své poddané nejen fyzicky, ale i duchovně. Začali pochopitelně dobývat zpět své výsady, zastánci svobody svědomí byli proto nuceni se bránit. Bezprostřední rozbuškou konfliktu, který měl potom tak dalekosáhlé důsledky, byla vlastně nedopracovanost prováděcího nařízení k Rudolfovi Majestátu, otázka stavby evangelických kostelů v Broumově a Hrobech. Odpovědí na zásadní odmítání jakéhokoliv jednání ze strany zejména královských místodržících byla potom ve vzrušené chvíli defenestrace.

Po třiceti letech, v roce **1648**, přináší další výročí zhodnocení vývoje v průběhu třicetileté války. Vestfálský mír neznamená pro české země pokoj a novou naději, ale obětování téměř všeho, co mělo skutečnou hodnotu, zejména hluboké potlačení myšlenky tolerance. Té skutečné, ve smyslu Kutnohorského smíru z roku 1485 a Majestátu z roku 1609, tolik odlišné od obsahu tohoto slova v době josefinského tolerančního patentu, ale i dnes. V josefinismu i dnes jde především o toleranci účelovou, kdy nejvyšší hodnotou je tzv. blaho státu, respektive společnosti, a zisk, je to tedy v podstatě pouze jakési průměří.

Spolu s potlačením skutečné snášlivosti se začíná hrozivě projevat rozpolcení českého národa. Zde má také základ zvláštní způsob sekularizace, který pokračuje dodnes. Tato sekularizace nepramení až z osvícenství, ale vzniká již tam, kde velká skupina lidí je donucována jednat proti svému přesvědčení a svědomí. Mnoho lidí si proto muselo zvyknout nebrat nic vážně, být u „církve“ (tehdy římskokatolické), protože jinak žít nemohli, ať její nauce věřili nebo ne. Obyvatelé Čech a Moravy se tedy naučili „převlékat kabáty“, protože rozstřížení a zrušení Majestátu důrazně připomnělo, že mít vlastní přesvědčení je nebezpečné a že nemá smysl něčemu věřit.

Tím spíše ovšem překvapí, že po dvou stoletích od nešťastného vestfálského míru se v jiné situaci projevilo to, co mělo být už dávno likvidováno. V roce **1848** je tu Rakousko, v němž spolu o vliv zápolí stát a římskokatolická církev, dvě síly s totalitním nárokem, které chtějí být zprostředkovatelem vyšších zájmů pro prosté lidi. Uprostřed kompetenčních zápasů snad ani nevnímají hlasy, které se stále silněji ozývají z přehlíženého podzemí. Tyto hlasy tu však najednou jsou a ozývají se z obou táborů, z řad římskokatolického kléru i tolerovaných evangelíků. Zde i tam se objevují autentičtí lidé s návazností na skutečný odkaz české reformace, na její životnost, snášlivost i obecnost, projevující se i sociálním cítěním. Za všechny jmenujme římskokatolického děkana Františka Náhlovského a reformovaného pastora B. V. Košuta.

Tato spolupráce lidí, vnímajících vlastní odkaz české reformace, se pak rozvíjela dále až k dalšímu významnému výročí v roce **1918**. Došlo k naplnění, ale i určitému zploštění. Byl tu Sokol, legie, byla tu zvovsjednocená církev české reformace (ČCE) i církev těch, kteří na svou návaznost nezapomněli, i když se v toleranční době přihlásit nestačili či z vážných důvodů nechtěli (dnešní CČSH), ale bylo tu i češství povrchnější. Zejména však už začínal vyrůstat konflikt další, ohrožení ze strany těch, kteří najednou měli přestat panovat a cítili se proto v demokratickém státě ukřivdění. Platilo to jak pro část římských katolíků, tak pro část Němců v českých zemích.

Hrozivě se tato situace ze strany nacistického Německa projevila v roce **1938**. Československá republika, přes všechny nedostatky ostrov svobody a demokracie v centru Evropy, byla obětována znovu tak, jako při vestfálském míru její předchůdci, království české a markrabství moravské. Statečnost a věrnost většiny občanů bez rozdílů konfese a politické příslušnosti však přinesla své ovoce v tom, že ovzduší první republiky mohlo doznívat i v dusné atmosféře nacistické okupace a mnozí mladí lidé v rodinách, školách i v církvích se směli učit poznávat trvalé hodnoty.

Po skončení druhé světové války bylo přechodné období příliš krátké na další zranění. Bylo také již poznamenáno mezinárodními dohodami a sféře zájmů. Rok **1948** byl pro mnohé tvrdým úderem, jiní museli realitu totalitního systému postupně odkrývat až během let. Proti komunismu se ihned postavili přirození konkurenti – konzervativní politické síly a římskokatolická církev, reprezentovaná pro komunisty státem Vatikánem. Sociálně orientované politické strany a také evangelické církve a zejména církve vycházející z české reformace měly situaci složitější v tom, že měly být svedeny zdánlivou podobností programu, skrývajících zločinnou skutečnost. Ohrožení bylo podceněno prakticky všemi, rozdělení sfér vlivu se nebralo dostatečně vážně do úvahy. Potom už bylo pozdě, nadlouho, ale ne navždy.

V roce **1968** začalo dění Pražského jara prakticky jako vnitrostranická záležitost, jinak to nebylo v daných podmínkách ani možné. Přerůstalo však do posledního celonárodního projevu generace Masarykovy republiky a jejího ducha. Srpnové tanky v ulicích byly přirozeným pokračováním roků 1648, 1938 a 1948, situace v geografickém centru Evropy, kde sféry vlivu a demarkační linie hrají roli nejdůležitější. Rozloučení uvědomělého českého národa v roce 1968 však bylo důstojné.

V marasmu sedmdesátých a osmdesátých let potom toto historické uvědomění odcházelo. Tvořila se jiná skutečnost, i v podzemí, zrály jiné generace. V roce 1989 se z původní orientace objevily už pouze ojedinělé výkřiky. Do popředí se postupně dostávala ekonomika, jinak nezáměr o vlastní kořeny píše tlustou čáru za minulostí. Ti, kteří se nad letopočtovými osmičkami přesto zamýšlejí, mají svou nezastupitelnou úlohu: pronést toto dědictví těm z potomků, v České republice i v Evropě, kteří se jednou bez něho budou těžko moci obejít.

Eva MELMUKOVÁ

Vhled do dějin Izraele a judaismu

Současná historie připouští, že náboženské a národní dějiny Izraele začínají Abrahamem (kolem roku 1750 před naším letopočtem). Klínopisné prameny označují slovem chabiru (tj. Hebrejci) rolníky a pastevce, kteří se objevili v Malé Asii a pronikají do Kenaanu ve druhé polovině 2. tisíciletí před n. l. Tyto nezávislé kmeny seskupené v Kenaanu kolem svých patriarchů odcházejí na určitou dobu do Egypta a usazují se v údolí Nilu (1700 – 1300 před n. l.). Za vlády Hyksosů (1750 – 1580 před n. l.) žijí v době relativního klidu a změna nastává nástupem thébských faraónů, kdy dochází k pronásledování. Mojžíš, kterému se zjevuje Hospodin v hořícím keři, vysvobodí Izraelity a dovede po čtyřicetiletém bloudění až k hranicím Svaté země.

Pohanství národů, proti nimž hebrejská bible vystupuje, jsou božstva zosobňující přírodní síly, které vystavují své vyznavače magickým praktikám. Etický monotheismus Hebrejců toto překonává uznáváním jediného osobního, transcendentního Boha, stvořitele nebe i země.

Slovo judaismus, které zahrnuje v jistém smyslu filosofii a náboženství Židů, se objevuje poprvé ve 2. století mezi řecky mluvícími Židy. Judaismus pochází rovněž z hebrejského kořene slova vzdát bohu díky. Jazykové spektrum, ve kterém se tento fenomén pohybuje, je široké a pestré. Od hebrejštiny a aramejštiny po řečtinu a arabštinu včetně řady moderních jazyků a dialektů jako je jidiš a ladino.

Biblické zjevení se naplňuje uprostřed starých orientálních kultur (Amoritů, Aramejců, Babylóňanů, Egyptanů, etc.). Počínaje 4. stoletím předkřesťanské éry se judaismus setkává s řeckořímskou kulturou a později se stává svědkem zrodu vítězného nástupu apoštolského křesťanství. Od 7. do 13. století se myšlení středověkého judaismu rozvíjí v byzantském prostředí a později v islámském světě. V Evropě se od 10. do 18. století vyvíjí talmudský judaismus ve stínu středověkého křesťanství a renesance.

Stejně jako jiná duchovní společenství obohacuje judaismus život člověka oslavou různých významných událostí v životě jedince jako je narození spojené s obřízkou u mužských členů obce, svatba uskutečňovaná pod svatebním baldachýnem chupou. K tomu náleží i příkaz světit sváteční dny, mající původ v dávných biblických dobách.

Samozřejmou povinností věřícího Žida je slavení svátku soboty, nerozlučně spjaté se životem komunity odnepaměti. Připomínka této micvy – božího příkazu, je uvedena v knize Exodus dvakrát. Je charakterizován zejména zákazem veškerých prací, jejichž výčet je obsažen v Talmudu, ale rovněž radostnou atmosférou, vyjádřenou šabatovou hostinou, slavnostním oblečením, osvětlením příbytku, osobní koupelí atd. Přípravy na Šabat začínají v pátek, kdy se peče chléb chala a připravují typické sobotní pokrmy, především šoulet.

Svátky Pesach, trvající osm dní, připomínají odchod z Egypta a vysvobození z otroctví. Jsou symbolizovány pečením macesů (nekvašených chlebů) i dalšími symbolickými pokrmy podávanými při sederu (slavnostní večeři prvního dne osmidenních svátků) a čtením z hagady, vyprávějící události exodu.

Šavuot, svátek týdnů, je připomínkou události zjevení slova. Je to dvoudenní poutní svátek, který se slaví ve dnech 6. – 7. sívanu (v křesťanském kalendáři připadá toto období na svatodušní svátky). Připomíná zjevení na hoře Sinaj a současně je svátkem prvotin, protože právě v tuto dobu byly do Jeruzalémského chrámu přinášeny první plody nové sklizně. Sukot, svátek stánků, oslavuje očekávání Izraele v sukách (stanech) na poušti. Suka je dřevěná konstrukce vyhotovená z listnatých větví, ve které tráví věřící svátky. Dalším symbolem je kytice lulav (složená z vrbového proutí, palmy a myrty) a citrusové ovoce etrog.

Pesach, šavuot, sukot – tyto tři putovní svátky, jak dokládá bible, upozorňují na boží zásahy do dějin Izraele. Roční liturgický cyklus, stanovený rabíny, vrcholí v kosmickém svátku stvoření světa Roš ha šana – Novém roce, po němž následuje desetidenní pokání vrcholící v slavnostním velkém odpuštění Jom kipur, očekávaném dni soudu a Božího milosrdenství. O tomto svátku se dodržuje půst od jídla a nápojů, závazný pro všechny kromě nemocných a šestinedělek. Symbolem Nového roku je šófar, hudební nástroj vyrobený z beraního rohu.

Podle židovské tradice dospívá člověk k poznání Boha a řádu spásy prostřednictvím modlitby objasněné studiem a plněním příkazů tóry (micvot).

PhDr. Jana DOLEŽELOVÁ

(dlouholetá pracovnice Židovského musea v Praze)

Židé v historii a současnosti

Dějinný úděl židovského, později judaistického, společenství lze sledovat v podstatě ve čtyřech různých obdobích.

Nejstarší je dlouhá cesta jediného monoteistického náboženství ovlivňujícího život celé komunity od prvopočátku v době patriarchů až k přelomu letopočtu. Tento přelom, narození Ježíše Krista, ovšem Židé neuznávají a tak židovský kalendář má své lineární počítání roků bez dělení na „ante“ a „post“. Do nejstaršího dějinného úseku náleží všechny děje zmíněné ve Starém zákoně a to v základním kánonu i v knihách deuterokanonických, z nichž připomeňme zejména knihy Makabejské. Období zahrnuje příběhy čtyř patriarchů: Abrahama, Izáka, Jákoba i Josefa, potom v časovém odstupu vysvobození Izraelců z Egypta a nový vstup do země zaslíbené. Líčí se postupné pronikání, uváděné někdy obrazy masakrování původního obyvatelstva, vláda tzv. soudců (správců země) a potom králů. Po rozdělení království na severní a jižní říši, Izrael a Judu, se zvolna ale jistě blíží pohroma. Izrael je dobyt Asyřany, Juda Babyloňany. Byl zničen chrám v Jeruzalémě, hlavním městě kdysi jednotného státu a potom jižní říše, který postavil v obdivované nádheře král Šalomoun. Z babylonského zajetí se v době perské nadvlády vrátila část vyhnanců a začala obnovovat chrám a opravovat městské hradby Jeruzaléma. Chrám byl ovšem oproti minulosti jen velmi skromný, zato na významu nabyly psané biblické texty. Země procházela stále novou okupací, tu mírnější, tu tvrdší. Alexandr Veliký včlenil i izraelské území do své říše a otevřel je helénistické kultuře. Židé v severní Africe, v Alexandrii, s touto kulturou splynuli, na vlastním území Izraele však došlo k ostrému střetu. Výsledkem povstání byla vláda rodu Makabejských, z něhož vyšla dynastie Hasmoneovců. Ta byla však oslabena vzájemnými spory, čehož využili Římané a včlenili území nazývané Judeou do své říše. Králem této provincie jmenovali roku 40 před Kristem Heroda známého z vánočního podání biblického i lidového.

Herodovým panováním začíná druhá, mnohem kratší dějinná epocha, zahrnující období kolem přelomu letopočtu. Tato doba je dramatická vnějšími událostmi i vnitřním napětím. Herodes je vazalem Říma, současně však velkolepými stavbami i dalšími projekty proměňuje svou zemi v zajímavý moderní stát. Jeho krutost ovšem nese rovněž své ovoce, když vyvraždí část své vlastní rodiny a kdysi jednotné království se opět rozděluje. Tehdy zraje stále výrazněji rozkol mezi pravověrnými Židy a helénisticky orientovanými obyvateli Judeje,

zejména příslušníky vyšších vrstev. Je tu ovšem také životní osud Ježíše z Nazaretu a vznik křesťanské církve. Zatímco však křesťanství překračuje postupně stále uvědoměleji hranice Judeje a proniká do všech oblastí kolem Středozemního moře, Židé stojí bezprostředně před dějinnou katastrofou. Porážka povstání v roce 70 i posledního odporu v roce 132 vyhnala Židy na dlouhá staletí do diaspory.

Střediska diasporního Židovstva byla zpočátku vesměs na Blízkém východě. Nejbližší původní Judeji byla Galilea, kdysi pozemský domov a hlavní působiště Ježíše z Nazaretu. Vedle ní a postupem času stále významněji se projevovala židovská pospolitost v Babylónii, kde zůstaly někteří Židé z původních nucených přistěhovalců doby zničení judské říše. V obou střediscích vznikl Talmud, který se stal jistým doplňkem Tóry (5 Knih Mojžíšových ve Starém zákoně). Významnou úlohu v diasporním židovstvu začaly hrát synagogy, v nichž se soustřeďoval náboženský život zejména po ztrátě jeruzalémského chrámu.

V oblasti, kde židovská diaspora žila, došlo ovšem k jejímu značnému ovlivnění třetím z monoteistických náboženství, islámem. Stalo se tak nejenom na Blízkém východě, ale i v jihozápadní Evropě, na Pyrenejském poloostrově. Ve Španělsku se vytvořila významné tzv. sefardská kultura. Kromě hebrejštiny se zde zachoval i starošpanělský jazyk „ladino“, psaný ovšem také hebrejsky. K likvidaci této kultury ve Španělsku došlo roku 1492, kdy spojeným úsilím inkvizice a panovnického páru Isabely Kastilské a Ferdinanda Aragonského byli Židé ze země vyhnáni. Ti, kteří pochod utrpení přežili, usídlili se pak většinou v Portugalsku, severní Africe, Itálii a Turecku.

Na evropském kontinentu se však mezitím vytvořila i druhá skupina tzv. aškenázského židovstva především v Německu, Itálii, Francii, Anglii, ale také v Čechách, Polsku a Rusku a v dalších zemích západní, střední i východní Evropy. Tato skupina potom převzala iniciativu v dalším vývoji. Jako odpověď na vlny antisemitismu v druhé polovině devatenáctého století zde vzniklo tzv. sionistické hnutí, jehož zakladatelem se stal vídeňský novinář a spisovatel Theodor Herzl. Toto hnutí začalo usilovat o návrat do zaslíbené země.

Tam se mezitím vystřídali mnozí představitelé různých národů i konfesí. Po římské říši nastoupila byzantská, její rozmach zastavil islám. Na čas ovládli zemi křižáci, ale znovu byli vytlačeni Araby a potom Turky. Po prohře Turecka v první světové válce byla země svěřena Angličanům. To však už začaly sílit přistěhovalecké vlny a zakládaly se kibucy – kolektivní zemědělské osady se společným vlastnictvím. Pozvolný vývoj přerušila druhá světová válka a její nejstrašnější projev – holocaust židovského obyvatelstva.

Řešením nastalé situace se stalo nejprve rozhodnutí Valného shromáždění OSN v listopadu 1947 o rozdělení Palestiny na židovský a arabský stát a potom vyhlášení nezávislosti státu Izrael 14. května 1948. Hned nato arabské armády napadly nově vzniklý stát. Ten se však ubránil a své území ještě rozšířil. Tím byla zahájena čtvrtá epocha židovských dějin, obnovená existence v zemi zaslíbené. Poslední půlstoletí bylo naplněno bojem i budováním a také dalším osidlováním země. I když větší část židovského společenství dosud žije na četných jiných místech ve světě, zejména ve Spojených státech, počet židovského obyvatelstva v Izraeli se stále zvyšuje. To jsme však již ne v historii, ale v bezprostřední, často žhavé současnosti.

Eva MELMUKOVÁ

Doporučená dostupná literatura:

(v ní lze zpravidla nalézt i odkazy na publikace další)

1. **Johnson, Paul,** Dějiny židovského národa, Praha 1995.
2. **Josephus Flavius,** O starobylosti Židů, Praha 1998.
3. **Keller, Werner,** Und wurden zerstreut unter alle Völker, München – Zürich 1996.
4. Židé, dějiny a kultura, vydalo Židovské museum v Praze 1997.
5. Židovské dějiny, kultura a náboženství, SPN Praha 1992.

Synagoga na Masádě

Nejstarší palestinskou (izraelskou) synagogou, jejíž zbytky se zachovaly, je synagoga z doby Héroda Velikého na Masádě. Částečně byla vestavěna do kasemat v severozápadním cípu opevnění. Zaměřena byla na Jeruzalém, jak to z pozdějších dob známe napořád. Její původní půdorys byl velmi podobný půdorysu nejstarších galilejských synagog. Když Masádu obsadili Římané v 1. století před n. l., udělali si ze synagogy patrně stáj. Zůstala po nich silná vrstva hnoje. V roce 66 n. l. Židé Masádu znovu dobyli, posádku pobili a usadili se tu. Znesvěcenou synagogu dali do pořádku, zvedli podlahu, opatřili vnitřek lavicemi a scházeli se tam k pobožnostem. Odpor proti Římanům však byl beznadějný. A tak poslední obránci Masády, dříve než roku 73 n. l. zvolili dobrovolnou smrt, spálili celý inventář synagogy.

(Bič, Miloš, Ze světa Starého zákona II.,
Praha 1989, s. 443)

Dnes je synagoga součástí památkového areálu na Masádě.

Antisemitismus v našich zemích

Nejméně od 10. století, kdy můžeme zaznamenat zmínky o židovských a arabských obchodnících v Čechách, dlouho se neseťkáváme se stopami nepřátelského postoje k nim jako k cizincům v zemi.

Nejstarší známou obchodnickou židovskou osadou v podhradí Pražského hradu byla krom nevelkých celků v okolí dnešního Staroměstského náměstí osada pod Vyšehradem – pojem ghetta, uzavřené osady, tehdy patrně ještě nebyl známý.

Prvé doklady antisemitismu vidíme až později, v době první křížové výpravy. Také do Čech prošly skupiny křížáků z horního Porýní, které vedl hrabě Emerich. Plenily a pobíjely Židy v porýnských městech. Tam se je pokusil chránit mohučský arcibiskup, leč marně. Podobná situace byla i v Čechách. Kosmas nás zpravuje o tom, že se část křížáků obořila na Židy a křtila je proti jejich vůli; „ty, kteří se protivili, zabíjeli“.

Velmi záhy se u nás začala vytvářet uzavřená židovská městečka při městech zejména královských s vlastní správou a vlastními kultovními středisky – synagogami. Vůdčí postavení mezi Židy v Čechách měla židovská obec, která se vytvořila při Městech Pražských.

O protivenstvích, činěných u nás Židům, se dočítáme až v době pozdější. Nebyla však motivována rasově nebo nábožensky. Již král Václav II. vymáhal z Židů peníze tím, že je zajímal a účtoval jim výkupné. Podobně se dělo také za vlády Jana Lucemburského.

Zajímavá je situace v době husitské. V kázáních se nedočítáme o výpadech proti Židům. Dokonce víme, že Židé pomáhali opevňovat Nové Město proti Vyšehradu při obraně města v roce 1419 a 1420. K útokům na Židovské město došlo jen v souvislosti s bouřemi v Praze a to v roce 1420 po popravě Jana Želivského a potom v roce 1448 po obsazení Prahy Jiřím z Poděbrad. Zřejmě proto, že Židovskou ulicí utíkal z města hejtman Hanuš Kolovrat. Obdobně došlo k zloupení Židovského města v roce 1483.

Postavení Židů zhoršilo se zejména po nastoupení Habsburků na český trůn. Došlo také k vypovídání Židů ze země. Při tom bylo zvláště úděsné, že v roce 1542 byli při svém odchodu ze země olupováni.

V roce 1561 se objevily snahy po obracení Židů ke křesťanství, ovšem bezvýsledné. Již v době předbělohorské se snažili Židé spojit se s císařskými. V roce 1623 jim za to byly potvrzeny výsady, dané jim dříve, Ferdinandem II.

V roce 1744 bylo vydáno nařízení o vyhoštění Židů z Čech, konkrétně do Prahy se mohli vrátit až v roce 1748, kdy bylo znovu osídleno Židovské město. Teprve za vlády Josefa II. ustal nábožensky motivovaný tlak na Židy v celém Rakousku. To, že Židé již od dob velmi dávných hovořili mezi sebou převážně německy, vedlo i k velmi kuriosní situaci. V mnoha oblastech po roce 1848 se Židé podíleli velmi aktivně na germanizaci jednotlivých oblastí, jmenovitě v pohraničí (dělníci a úředníci u nich zaměstnaní museli své děti dávat do německých škol) a to dalo základ k národnostně motivovanému odstupu, který měla česká veřejnost k mnoha Židům z důvodů zcela pochopitelných. Tady pramení rozličné kritické poznámky Nerudovy a humoristická vyprávění Hermanova, která někteří interpretují jako latentní antisemitismus. Zajímavé je, že Židé hovořící česky, zvláště na vesnicích, byli pocíťováni jako součást komunity celé obce.

Lidový „antisemitismus“, pokud o něm je možné hovořit, byl buď národního nebo sociálního původu. Rozhodně však nešel nikdy do rasových stanovisek skutečného antisemitismu. To činila v době nacistické okupace jen nevelká hrstka tzv. „vlajkařů“.

Vladimír SAKAŘ

Židé v Lešně

V roce 1986 jsem se zúčastnil sympozia v Lešně pod názvem „Přínos jinověrců k polské kultuře“. Mezi šesti referáty byl také jeden (autor dr. Piwon), s názvem: Židé v Lešně a ve Velkopolsku. Z referátu vyjímám:

Židé přebývali od 11. století v dnešním Polsku, ale prakticky jen ve Slezsku, které tehdy nebylo součástí Polska. Ve 13. století se stalo součástí království českého a pro Židy zde nebyl problém mít trvalé bydliště a podnikat ve sféře obchodu či řemesel. Ale do Velkopolska se počali stěhovat lidé z Čech až po roce 1547 – po prohrané šmalkaldské válce a zákazu Jednoty bratrské v Čechách, po konfiskacích majetku jak šlechty tak i měšťanů. V této době se vytvořilo v Lešně exulantské středisko, ze kterého později vznikly dva sbory: německý, jehož členové byli měšťané vesměs mluvící německy a sbor polský, sestávající převážně ze šlechty. Šlechta poznala Jednotu bratrskou na synodech Jednoty na Moravě a viděla ekonomický přínos bratrských osad i židovských obcí pro vrchnost. A chtěla tento model zavést též v Polsku. Proto pánové Leszczyňští i jiní povolili pobyt na svých panstvích nejen členům Jednoty bratrské, ale i Židům. Česká emigrace této doby se částečně vrátila do Čech nebo na Moravu a ta, která zůstala, se popošťila a tím vlastně založila polskou kulturu. V době druhého pobělohorského exilu, když vznikl v Lešně ještě třetí český sbor Jednoty bratrské, byla do Lešna přestěhována také bratrská tiskárna z Kralic. Tehdy vznikl problém, jak zaměstnat kolem 200 kněží, kteří se tam shromáždili. Tak vznikl – moderně řečeno – program rekvalifikace. Mladší kněží, u kterých se předpokládala větší přizpůsobivost, byli posláni sloužit do evangelických církví ať reformovaných či luterských. Starší byli zaměstnáni na tvorbě konkordance jak řecké, tak i hebrejské. Pro tento účel byla bratrská tiskárna vybavena hebrejskými typy. A lešenský tiskař bratr Daniel Vetter mohl tak tisknout pro Židy jejich první publikace v hebrejském jazyce na území Velkopolska na bývalé kralické tiskárně. Nakonec v 18. století už bylo na území Velkopolska usazeno přes 4 000 Židů.

Dr. Konior, který vedl celé symposium, shrnul všechny referáty a závěr diskuse do těchto slov: „Nahlédli jsme, jaké mechanismy to byly, že se dnes můžeme chlubit, že město Lešno bylo modelem tolerance pro celý svět“.

Živan KUŽEL

Zpráva ze zasedání valné hromady společnosti VERITAS 30. 5. 1998 v

Praze

Náplní valné hromady byly organizační záležitosti společnosti, přednášky, informace a volná rozprava.

Nejprve zazněly přednášky PhDr. V. Sakaře, CSc. o Karlově universitě od počátků husitství do Bílé hory a o zápasu o Universitu mezi Tovaryšstvem Ježíšovým a arcibiskupem. Výťah z obou přednášek přinášíme v tomto bulletinu s tím, že se s jejich úplným zněním bude možné seznámit i jinou formou (kopie na požádání, respektive kalendář CČSH Blahoslav na rok 1999).

Na to referovala prof. PhDr. D. Čapková, DrSc. o článku v Lidových novinách, příloha Orientace, ze dne 23. 5. 1998 „Věrní zůstaneme a špatně dopadneme“ autora Jana Ocholinského. Článek je útokem na Masarykovu a Benešovu demokracii. Na tento článek již kriticky reagovaly Masarykova a Benešova společnost a dále Unie Comenius, k níž se přidává i VERITAS. Protest Unie Comenius podepíší za VERITAS jako zástupci ing. arch. Ž. Kužel a PhDr. D. Čapková. Všichni přítomní souhlasí. PhDr. Sakař připravil „Otevřený list společnosti VERITAS“ na téma pokřívování českých dějin. I předání této rezoluce sdělovacím prostředkům a veřejnosti bylo jednomyslně schváleno. Dopis uvádíme v bulletinu v plném znění.

Nato následovala přednáška doc. PhDr. Evy Melmukové „Zamyšlení nad letopočtovými osmičkami“ a pozdravy hostů z CČSH i ze Slovenska.

Poté byla přednesena zpráva o činnosti VERITAS, z níž podstatné informace zde rovněž přinášíme. Genealogická sekce ukončila pro vážné onemocnění několika členů svou práci, zbývající členové se dávají k dispozici pro jinou činnost společnosti. Následovala zpráva pokladní i revizní; všechny přednesené zprávy pak byly schváleny.

Vzhledem k tomu, že skončilo funkční období dosavadního výboru, konala se při valné hromadě i volba výboru nového. Jména (bez křestních jmen a titulů) tohoto nového výboru uvádíme v abecedním pořádku:

Čapková, Dlouhý, Havlíčková, Kafková, Masarová, Melmuk, Melmuková, Rychetská, Sakař, Sodomková, Volek. Náhradníci: **Fialová, Škramovský.** Revizní komisi budou tvořit: **Libochovicová a Šafaříková.**

V rozpravě se hovořilo zejména o vztahu veřejnosti k památkám a byly podány rovněž informace o chystaných akcích VERITAS.

Z činnosti společnosti VERITAS od podzimu 1997 do léta 1998

Činnost společnosti VERITAS (má v současné době 84 členů) řídil výbor, který se pravidelně scházel na poradách. Seminář pro učitele a zájemce o dějepis, český jazyk a občanskou nauku se konal na podzim 1997 i na jaře 1998, vždy v Pardubicích. Teze referátu z podzimu byly uveřejněny v Hlasu Střediska české reformace, výtahy z přednášek na jarním semináři (židovství a jeho problematika) jsou publikovány v tomto bulletinu.

Počátkem května tohoto roku se účastnili někteří členové výboru opět konference evropských protestantských muzeí, s nimiž jsme v stálém kontaktu. Tentokrát se zasedání konalo v Orthez v jihozápadní Francii, v příštím roce se má uskutečnit v Debrecenu v Maďarsku.

Dne 21. 6. se konala znovu za spoluúčasti VERITAS vzpomínková akce k uctění památky 27 představitelů českého stavovského odboje z roku 1621 na Staroměstském náměstí v Praze.

V létě 1998 se z plánovaných akcí uskutečnilo také sedmé mezinárodní a mezicírkevní setkání spojené s pracovním soustředěním mladých historiků ve Velké Lhotě u Dačic, jehož tématem byla církev na prahu 3. tisíciletí. Informace o této akci přinese Hlas Střediska české reformace č. 3 na jaře 1999.

Otevřený dopis společnosti VERITAS

Historická společnost pro aktualizaci odkazu české reformace VERITAS se obrací tímto listem na českou odbornou a církevní veřejnost.

Obracíme se na Vás všechny s velkou starostí. V roce 1989 jsme doufali, že z našeho odborného i veřejného života zmizí snahy o deformaci výkladů naší minulosti, tak časté v době nadvlády komunistické totality, které spočívaly ve snaze o třídní výklad dějin.

S politováním konstatujeme, že dochází opět k deformacím. Různí autoři využívají toho, že snahy české reformace, zejména husitství, byly zkreslovány z hlediska marxismu – leninismu a bývá někdy přímo kladeno rovnítko mezi husity a předchůdce komunismu. Podobně je tomu i v případě další české reformace. Při tom jsou přehlíženy přínosy husitství a české reformace vůbec do pokladnice evropské kultury – a to od požadavku svobody svědomí přes náboženskou snášenlivost, která v Čechách a na Moravě platila a dokonce byla v poslední třetině 15. století zařazena do zemských zákonů. Rozpracována a aplikována byla v nových podmínkách majestátem Rudolfa II. v roce 1609.

Dalším přínosem byla koncepce státu dvojího lidu, v němž vedle sebe mohli žít v klidu a míru lidé různých náboženských vyznání, která se uplatnila v jiných zemích až daleko později. S tím také souvisí úsilí o pokoj a mír v Evropě, o nějž se snažil kališnický král Jiří z Poděbrad.

Právě tyto hodnoty, tvořící humanistický odkaz české minulosti právem vyzdvihl František Palacký, Karel Havlíček Borovský a T. G. Masaryk.

Tyto hodnoty jsou dnes neprávem opomíjeny a vyzdvihovány jsou hodnoty zcela jiné, zejména odkaz období protireformace jako nejvýznamnější období českých dějin, jímž teprve byly naše země začleněny znovu do civilizované Evropy.

Dobře chápeme, že v demokratické společnosti je možná pluralita názorů jednotlivých společenství. Vidíme však, že v médiích, zejména v tisku a v televizi, dominuje názor, dávající přednost výkladům, zatlačujícím do pozadí tradice české reformace i reformace světové jako vedlejší, ba někdy snad i nežádoucí.

Hlasy, jež na to upozorňují jsou oslyšeny a příspěvky, požadující korekturu vyloženě nesprávné informace jsou odkládány z nejrůznějších důvodů. Dokonce publikace již vytištěné jsou označovány za knihy, jež volají po kontroverzi. Takové počínání bohužel odporuje všem pravidlům demokratické společnosti.

Upozorňujeme na tyto tendence a obáváme se toho, že se v takovém počínání skrývají touhy po nové uniformitě. Tento vývoj sledujeme se smutkem a bolestí. Zdůrazňujeme potřebu pravdivých informací, které by nebyly zkreslovány. Prosíme, abyste nám pomohli snahou po odstranění takových tendencí.

Dopis byl přijat na valné hromadě společnosti VERITAS dne 30. května 1998 přítomnými členy.

Za společnost VERITAS

PhDr. Vladimír SAKAŘ, CSc.
moderátor

Vydává a rediguje:

VERITAS – historická společnost pro aktualizaci odkazu české reformace
nám. Zachariáše z Hradce č. 21
588 56 TELČ I

Grafická úprava: Milan Svoboda
Design © MIDA 1998

© **VERITAS 1998**